

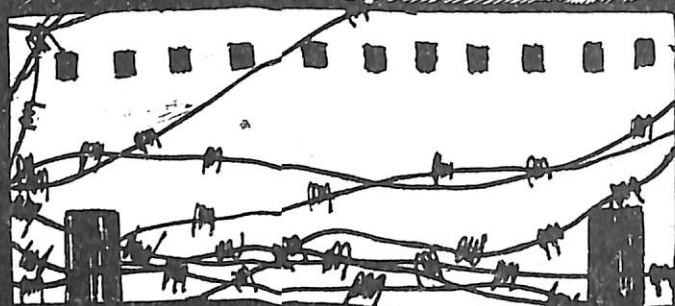
Agim Musta

MANDELËT e SHQIPËRISË

BIBLIOTEKA

92

M.98

Rrathët e Ferrit

**Shkatërrimi i trurit
Deklarata
Gjenerali i zi
Nevzat Haznedari**

92
1798

AGIM MUSTA

MANDELËT E SHQIPËRISË

- Rrathët e ferrit
- Shkatërrimi i trurit
- Gjenerali i zi Nevzat Haznedari
- Deklarata

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

Redaktor

ILIRIAN ZHUPA

Reçensues

DHIMITËR XHUVANI

Kopertina

ALMA XHAFA

**Këtë libër ua kushtoj:
të gjithë bashkëvuajtësve të mi,
të vdekur dhe të gjallë,
që i ranë pash më pash
ferrit të diktaturës komuniste.**

AGIM MUSTA

PARATHËNIE

Rrota e historisë së njerëzimit, në ecjen e saj shekullore, krahas dritës e përparimit shoqëror që ka sjellë, ka pasur dhe nga një faqe të zezë pis e të mbushur me aq dhimbje, sa kanë mbërritur deri në ditët tona e rrëfihen si përralla. Por ja që erdhi një kohë, që një zot e di si erdhi, dhe gjithë ato përralla të zeza, të dhimbshme, të turpshme, mesjetare, gati në të harruar, u ringjallën sërish, më të hidhura, më të mistershme, e më makabre, sikur, për dreq, ligësia njerëzore e fyer që bëmat e saj që plakeshin, i ringjalli për gjysmë shekulli te ne, në Shqipëri, me një fuqi makabre, si një koncentrat helmi që vetëm po të ndodhesh pranë helmohesh. Jam i bindur që autori i këtij libri, në tryezën e tij të punës, nëse ka tryezë, e ka gjyter penën jo me bojë shkrimi po në koncentratin e atij helmi të madh e të fuqishëm dhe na rrëfen gjëra që zor se mund t'i kuptojë e të besojë një njeri që nuk është shqiptar. Si ka mundësi që një vend kaq i varfër, si Shqipëria, të harxhojë para për një gjeneral, që ta dërgojë atë deri në fund të botës, në Kinë, për të studiuar, për të marrë përvojë e për të zotëruar teknikën e torturave të Dinastisë Parandorake Min? A nuk është kjo një përrallë e hidhur, që solli në Shqipëri helmin e koncentruar, që e përpunoi me gjenialitet diabolik dhe e ripërtëriu njëqindfish, ferrin me llucën e kënetave në galeritë e minierave të piriteve dhe në dhomat e gjumit, ku burri kishte frikë të zhvishej para gruas e të hapte zemrën? Sa gjëra të çuditshme e të pabesueshme më rrëfen ky libër i thjeshtë, i cili pas çdo faqeje të detyron të pyesësh! Pse? Zot! Si ka mundësi, që klerikë të nderuar, barinj të tufave njerëzore, të kulteve myslymane e katolike, të torturohen nëpër birucat e hetuesisë, të kalben burgjeve e kampeve të përqendrimit. Mos vallë duhej të shembej Zoti, që të bëhej Zot Xhelati? Mos vallë duhej të vdisnin nëpër kënetat dhe të varroseshin për së gjalli në themele fabrikatesh, të tre-

teshin nga veremi nëpër galerat e nëndheshme intelektualet, që të shuhej bashkë me ta dhe mendimi i lirë, dëshira për drejtësi?

Kush është autori i këtij libri? Z. Agim Musta.

Një mësues, që veç detyrës së tij të shenjtë të mësuesisë, u foli nxënësve, miqve e gjithë atyre të eturve, se kjo botë e vogël shqiptare, ky komb i martirizuar historikisht, ka nevojë për liri e demokraci. U fut në burg aq i ri e doli i thinjur, i drobitur, i përbuzur e i detyruar tërë jetën të rropatej për një kafshatë bukë, por jo i thyer. Dora e tij, që ishte mësuar të korrigjonte diktime e hartime, ndonëse e plakur, nisi të shkruajë këto shkrime, skica e kujtime kaq të zymta, kaq të madhërishme e të mbushura plot me helm nga helmi i shpirtit të tij e i shumë shpirt-rave të bashkëvuajtësve.

DHIMITËR XHUVANI

6 Tetor 1992

BURGJET E SHQIPTIT-BURG¹⁾

Me vendosjen e diktaturës komuniste në nëntor 1944, në Shqipëri u arrestuan me mijëra njerëz dhe u hapën burgje jo vetëm në ish-prefekturat, por edhe në qytete të vogla. Para pushtimit fashist të 7 prillit 1939, në gjithë mbretërinë shqiptare kanë ekzistuar katër burgje kryesore: 1. burgu i përgjithshëm në Gjirokastrë, 2. burgu i Tiranës, 3. burgu i Korçës dhe burgu i Shkodrës. Në të gjitha këto burgje vuanin dënimin rreth 600 të dënuar për krime ordinere dhe një pakicë shumë e vogël për krime politike.

Gjatë pushtimit fashist u çelën burgje të reja në të 10 prefekturat dhe tri kampe përqendrimi: në Porto Palermo (Himare), në Porto Romano (Durrës) dhe në Shijak. Në Tiranë u ndërtua një burg i ri, mjaft i përforcuar, që shërbente krejtësisht për ish-ushtarake shqiptarë që shërbente nga radhët e ushtrisë italiane. Me shtimin e qëndresës së popullit shqiptar kundër pushtuesit, gjatë periudhës 1940-1943, në burgjet e Shqipërisë vuanin dënimin ose prisnin të dënoshin rreth 3000 veta, duke përfshirë në këtë numër dhe të internuarit në kampet e përqendrimit brenda vendit dhe në ishujt e Italisë, si në Ventotene, etj. Me t'u marrë pushteti nga ana e komunistëve, gjatë vitit 1945-1946 u arrestuan rreth 10.000 veta për motive politike si ish-pjesëmarrës në qeveritë kuislinge, anëtarë të organizatave të «Ballit Kombëtar», «Legalitetit», të forcave të bajraktarëve tatar, të pasur që u kërkohej me dhunë të dorëzonin arin dhe bizhuteritë e trashëguara, ish-partizanë dezertorë, nje-

1) Dy fjalë për burgjet dhe kampet me punë të detyruar për të burgosurit politikë në Shqipëri gjatë regjimit të diktaturës komuniste, 1944-1991.

rëz që shfaqnin mendime të kundërta ndaj regjimit të ri, etj. etj.

Meqenëse burgjet u mbushën plot, për të përballuar gjendjen u çelën dhe shumë të tjera, në të gjitha qendrat kryesore urbane. Në Shkodër u shndërruan në burgje shumë shkolla dhe kisha, në Peshkopi kazernat e ushtrisë, në Gjirokastrë fabrika e miellit, në Elbasan dhe Kukës shtëpitë private, etj.

Gjatë periudhës janar 1945—mars 1991, në Shqipëri kanë vuajtur nëpër burgje dhe kampe me punë të detyruar rreth 20.000 persona fizikë, duke përjashtuar nga ky numër rreth 2500 të pushkatuar, kurse si dënime janë dhënë qindra më tepër nga numri i sipërpërmendur, mbasi shumë persona janë dënuar më shumë se një herë, për «krime politike». Më 1949, mbas shkëputjes së Shqipërisë nga tutela e Jugosllavisë së Titos dhe mbas dënimit me vdekje të Koçi Xoxes, ish-zëvendëskryeministër dhe Ministër i Punëve të Brendshme (gjatë periudhës 1945-1948), u bë një amnisti, nga e cila përfituan rreth 2000 të burgosur politikë, shumica e të cilëve, para se të liroheshin, u detyruan të lëshonin deklaratë se do të bëheshin bashkëpunëtorë të Sigurimit. Ata që s'e kryen këtë detyrë, u arrestuan dhe u ridënuan nga gjyqet e fshehta të Sigurimit të shtetit shqiptar. Gjatë vuajtjes së dënimit në burgje dhe kampe me punë të detyruar, rreth 2000 veta kanë gjetur vdekjen nga kushtet çnjerëzore në të cilat mbaheshin dhe nga puna e stërmundimshme prej skllavi. Shumë nga ata që u liruan dolën me sëmundje të pashërueshme dhe me trauma psikike. Përveç shtetasve shqiptarë, në këto burgje dhe kampe kanë vuajtur disa qindra qytetarë grekë, italianë, gjermanë, gra ruse, polake, hungareze, jugosllave. të martuara me burra shqiptarë, të dënuar si «agjentë» të imperializmit amerikan dhe socialimperializmit rus. Të gjithë këta fatkëqinj u janë nënshtruar torturave barbare të hetuesve përbindësh, që nuk nguronin të digjnin dhe sytë e të pandehurve me cigare, derisa këta të mjerë të pranonin «fajësinë» e tyre. Mund të themi me siguri se diktatura komuniste në Shqipëri ka qenë më e egra në gjithë Evropën Lindore, duke përfshirë këtu dhe Bashkimin Sovjetik. Këtë e kanë pohuar anëtarë të delegacionit të Helsinkit, deputetë dhe personalitete nga KSBE-ja dhe vende të ndryshme të botës, Nobelistja Nënë Tereza, poeti rus Jevtushenko e sa e sa të tjerë, që kanë vizituar Shqipërinë mbas shkatërrimit të diktaturës së kuqe.

RRATHËT E FERRIT

BURGU I GJIROKASTRËS

Burgu i Gjirokastrës u ndërtua mbi kështjellën e qytetit, në fillim të viteve tridhjetë. Ai kishte një pamje madhështore dhe të frikshme, që, së bashku me kështjellën, i ngjante një kryqëzori midis oqeanit. Përtej dritareve të tij shiheshin malet e Gllavës në veri dhe malet e Greqisë në jug. Në qendër të burgut ishte salla e madhe me 7 dritare ose 7 penxheret, siç i thoshte populli i Gjirokastrës. të cilat binin mbi pazarin e qytetit. Nga salla e madhe degëzoheshin dy degë: një nga e djathta e vogël, që ishte burgu i grave dhe një nga e majta me dhoma 2-4 vendëshe. Nga ana e jugperëndimit ndodhej «Babica», ku ishin 20 qelira. Gjatë regjimit të Zogut, burgu i Gjirokastrës ishte «Burgu i Përgjithshëm i Mbretërisë Shqiptare», kurse në kohën e diktaturës komuniste, sidomos gjatë viteve 1945-1950. ky ishte burgu më i madh i Republikës, i populluar me të burgosur nga të gjitha krahinat e Shqipërisë. Gjatë kësaj kohe u përshtatën dhe u çelën qeli dhe në katet përdhese të burgut, ku zotëronte errësira e përjetshme. Në këtë burg, në vitet e para të diktaturës, ka pasur mbi 100 të burgosur politikë. të cilët gjer më 1949 mbaheshin vetëm me 400 gr bukë misri. Gjatë kësaj periudhe në këtë burg kanë gjetur vdekjen mbi 100 të dënuar. Edhe nga ky burg ka pasur përpjekje për arratisje, disa prej të cilëve kanë përfunduar me sukses. Me çeljen e kampeve me punë të detyruar. ky burg u mbyll dhe u shndërrua në frigorifer.

BURGU I VJETËR I TIRANËS

Burgu i vjetër i Tiranës është ndërtuar më 1932 dhe ka formën e dy eleve të shtypit, që bashkoheshin me njëra-tjetrën. Është dykatësh dhe ka dy oborre në dy pjesët anësore. Në pjesën e mesit, në katin e sipërm dhe përdhes, ndodheshin zyrat e drejtorisë së burgut dhe zyrat e hetuesve. Kati i dytë përdorej për të burgosur ordinerë dhe një kaush ishte me të dënuar politikë me nënshtetësi të huaj. Në katin përdhes ishin 7 dhoma me të burgosur politikë dhe qelitë e izolimit. Në pjesën perëndimore të burgut ishte një ndërtesë e vogël dykatëshe, që në regjimin e Zogut dhe në kohën e pushtimit italian shërbente si burgu i grave. ndërsa regjimi komunist i Enver Hoxhës e shndërroi këtë ndërtesë në dhomë torturash dhe hetuesie. Këtu zhvilloheshin gjer më 1957 dhe gjyqet speciale të fshehta të sigurimit. Mbrapa burgut, më 1946. u ndërtuan 40 qeli, të ashtuquajtura të Kocit, të cilat ishin shumë të nxehta në verë dhe shumë të ftohta në dimër. Ato ishin pa ajrosje të mjaftueshme dhe shumica e të izoluarve prekeshin nga sëmundjet e mushkërive dhe të zemrës. Qelia nr. 18 quhej qelia e vdekjes. se ishte pa ajër dhe në errësirë të plotë. Në këto qeli kanë gjetur vdekjen disa qindra të burgosur politikë nga torturat dhe vetëvrasjet. Mbas hapjes së kampeve me punë të detyruar, burgu i vjetër i Tiranës u kthye në një burg tranzit dhe aty mbaheshin vetëm të kaluar nga mosha, të sëmurë dhe pak veta të izoluar.

BURGU I RI I TIRANËS

Ky burg u ndërtua më 1940, nga pushtuesit italianë. Gjysma e tij përbëhet nga qeli dhe dhoma hetuesie, kurse gjysma tjetër nga kaushë për të burgosur. Në vitet e para mbas vendosjes së regjimit komunist ky burg u përdor vetëm për ushtarakë të dënuar dhe si spital për të burgosur, po më vonë u shndërrua në hetuesi të përgjithshme për procese të rëndësishme politike, ku shumica e të pa-